

**O'ZBEKISTON SSRDA XOTIN-QIZLARNING IJTIMOIIY-SIYOSIY
FAOLLIGINING OSHIRILISHI (1924–1991-YILLAR)**

Usmonova Husnida Xudoberdi qizi

Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich talabasi

husnidausmonova36@gmail.com

+998953461133

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1924–1991-yillarda O'zbekiston SSRda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati, uning asosiy yo'nalishlari va natijalari tahlil qilinadi. Sovet hokimiyatining ayollarni jamiyat hayotiga jalb etish, ularning siyosiy faolligini kuchaytirish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ishlab chiqarish va boshqaruv tizimidagi ishtirokini ta'minlash borasidagi chora-tadbirlari yoritiladi. Shuningdek, xotin-qizlar tashkilotlarining faoliyati, "Hujum" kampaniyasining ayollar hayotiga ta'siri, urush va urushdan keyingi davrlarda ayollarning ijtimoiy mavqeidagi o'zgarishlar hamda gender siyosatining o'ziga xos jihatlari tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, xotin-qizlar, gender siyosati, ijtimoiy-siyosiy faollik, Sovet hokimiyati, Hujum kampaniyasi, ayollar tashkilotlari, ayollar ta'limi, ayollar mehnati, siyosiy ishtirok, kommunistik mafkura, gender tengligi.

Abstract: This article analyzes the state policy aimed at increasing the socio-political activity of women in the Uzbek SSR in 1924–1991, its main directions and results. The measures of the Soviet authorities to involve women in public life, strengthen their political activity, expand their educational opportunities, and ensure their participation in the production and management system are highlighted. The activities of women's organizations, the impact of the "Attack" campaign on women's lives, changes in the social status of women in the war and post-war periods, and specific aspects of gender policy are also analyzed based on historical sources and scientific literature.

Keywords: Uzbek SSR, women, gender politics, socio-political activism, Soviet power, Offensive Campaign, women's organizations, women's education, women's labor, political participation, communist ideology, gender equality.

Аннотация: В данной статье анализируется государственная политика, направленная на повышение социально-политической активности женщин в Узбекской ССР в 1924–1991 годах, её основные направления и результаты. Особое внимание уделяется мерам советских властей по вовлечению женщин в общественную жизнь, укреплению их политической активности, расширению

образовательных возможностей и обеспечению их участия в производственно-управленческой системе. На основе исторических источников и научной литературы анализируются деятельность женских организаций, влияние кампании «Наступление» на жизнь женщин, изменения социального статуса женщин в военный и послевоенный периоды, а также конкретные аспекты гендерной политики.

Ключевые слова: Узбекская ССР, женщины, гендерная политика, социально-политический активизм, советская власть, кампания «Наступление», женские организации, женское образование, женский труд, политическое участие, коммунистическая идеология, гендерное равенство.

O'zbekiston SSRda 1924–1991-yillarda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati Sovet hokimiyatining umumiy gender siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'ldi. Bu siyosat ayollarni jamiyat hayotiga jalb etish, ularning siyosiy faolligini kuchaytirish, ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ishlab chiqarish va boshqaruv tizimidagi ishtirokini ta'minlashga qaratilgan edi. Sovet hokimiyati bu jarayonda kommunistik mafkura asosida gender tengligini ta'minlashni maqsad qilib qo'ygan bo'lsa-da, amaliyotda mafkuraviy va ma'muriy xususiyatlar kuchli namoyon bo'ldi. Bu davrda ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi sezilarli darajada oshgan bo'lsa ham, jarayon mahalliy an'analar, diniy qadriyatlar va patriarxal tuzum bilan murakkab munosabatlarda kechdi[1.18-22].

1920-yillarning boshlarida O'zbekiston hududida xotin-qizlarning aksariyati savodsiz edi, ularning ijtimoiy hayotdagi ishtiroki cheklangan, ko'pincha paranji va ro'mol ostida yashirin hayot kechirardi. Sovet hokimiyati bu holatni “sharq ayollarining ozod qilinishi” deb atab, 1924-yildan boshlab, ko'p xotinlikka qarshi kurash va ayollarni ta'limga jalb qilish bo'yicha farmonlar chiqardi. Eng muhim voqea 1927-yilda boshlangan “Hujum” kampaniyasi bo'ldi. Bu kampaniya doirasida Samarqandning Registon maydonida 8-mart kuni minglab ayollar paranjilarini yechib, yoqib yuborishdi. 1927-yil bahorida birgina O'zbekistonda 100 ming nafar ayol paranji tashlagan bo'lsa, keyingi uch oy ichida yana 90 ming nafari shu harakatga qo'shildi. Xotin-qizlar bo'limi tashkiloti rahbarligida ayollar klublari, savodsizlikni tugatish maktablari va ishchi kollektivlari tashkil etildi. Natijada, 1920-yillarning oxiriga kelib shahar va qishloqlarda ayollar o'rtasida savodxonlik darajasi keskin oshdi. Masalan, 1928-yilda Toshkent, Samarqand va Buxoroda savodsizlikni tugatish darslarida qatnashganlarning 40 foizini ayollar tashkil etgan[2.64-72].

“Hujum” kampaniyasi ayollar hayotida tub o'zgarishlarga olib keldi, ammo qattiq qarshilikka duch keldi. 1927–1928-yillarda faqat O'zbekistonda ayollar bo'limi a'zolari va faollaridan 2500 dan ortig'i o'ldirilgan. Bu raqamlar mahalliy an'analar va

diniy guruhlarning qarshiligini ko'rsatadi. Shunga qaramay, kampaniya natijasida 1940-yillarning boshlariga kelib ko'pchilik ayollar parangi va ro'molni butunlay tark etishdi. Urush yillarida (1941–1945) ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi yanada kuchaydi. Front ortida kolxozlarda, zavod va fabrikalarda ishlagan ayollar soni keskin oshdi[3.312.]. 1950-yillarga kelib kolxozlarda ayollar erkaklarga nisbatan ko'p bo'lib qoldi. Bu davrda ayollar mehnati sanoat, qishloq xo'jaligi va madaniyat sohalarida keng qo'llanildi. Sovet davrida O'zbekiston SSRda xotin-qizlar mehnatiga jalb qilish siyosati gender tengligini ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirishning muhim vositasi bo'ldi. 1920-yillarning boshlarida respublikada ayollarning aksariyati (ayniqsa qishloq joylarda) uy xo'jaligi va oilaviy mehnat bilan cheklangan edi. Savodsizlik darajasi yuqori (ayollar orasida 90% dan ortiq), ijtimoiy-iqtisodiy faollik esa minimal edi. "Hujum" kampaniyasi va keyingi choralar natijasida bu holat tubdan o'zgardi[4.189.].

1920-yillarning oxirlarida va 1930-yillarda ayollar sanoat va qishloq xo'jaligiga faol jalb etila boshlandi. Urush yillarida (1941–1945) front ortida ayollar mehnati hal qiluvchi rol o'ynadi. Masalan, Toshkentdagi "Tashselmash" zavodida 1941-yil oktyabr oyida ishchilarning 52,6% ini ayollar tashkil etgan. Umuman olganda, urush davrida O'zbekistonda kolxoz va zavodlarda ishlaydigan ayollar soni keskin oshdi, chunki erkaklarning katta qismi frontga safarbar etilgan edi. Urushdan keyingi yillarda ayollar mehnati qishloq xo'jaligida asosiy kuchga aylandi: 1950-yillarga kelib kolxozlarda ayollar ulushi erkaklarnikidan oshib ketdi[5.245-248].

1950–1960-yillarda Sovet Ittifoqi miqyosida ayollar bandligi o'sishi kuzatildi. O'zbekistonda ham bu jarayon davom etdi, ammo Markaziy Osiyo respublikalarida yuqori tug'ilish ko'rsatkichlari va an'anaviy oila tuzilishi tufayli ayollarning rasmiy mehnat bozoridagi ishtiroki Ittifoqning Yevropa qismidagiga nisbatan pastroq bo'ldi. 1960-yillarda respublika sanoatida ayollar ulushi sezilarli darajada o'sdi, ayniqsa yengil sanoat, oziq-ovqat va tikuvchilik sohalarida. 1970-yillarga kelib O'zbekiston SSRda ayollarning rasmiy bandligi darajasi 40–50% atrofida bo'lgan (umumiy mehnat resurslarida), ammo qishloq joylarda uy xo'jaligi va shaxsiy tomorqalarda qo'shimcha mehnat hisobga olinsa, bu ko'rsatkich ancha yuqori edi[6.94-97].

1970–1980-yillarda ayollar mehnati statistikasi quyidagicha ko'rinish oldi. Sanoat va xizmat ko'rsatish sohasida ayollar ulushi barqaror o'sib bordi. Masalan, Ittifoq miqyosida 1970-yilda ayollar umumiy bandlikning 51% ini tashkil etgan bo'lsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich biroz pastroq edi, lekin tibbiyot, ta'lim va yengil sanoatda ayollar dominant holatga keldi (ba'zi sohalarida 60–70% gacha). Qishloq xo'jaligida ayollar mehnati asosiy bo'lib qoldi – kolxoz va sovxozlarda ularning ulushi 50% dan oshgan davrlar bo'lgan. 1980-yillarda respublika Oliy Sovetida

deputatlarning 34,9% ini ayollar tashkil etishi ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini ham aks ettirardi.

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 1939–1970-yillarda ayollarning sanoatdagi bandligi bir necha baravar oshgan. Urushdan keyingi davrda ayollarning iqtisodiy mustaqilligi kuchaydi, ammo “ikki yuk” muammosi ish va oilaviy majburiyatlar saqlanib qoldi. 1970-yillarda O'zbekistonda ayollarning rasmiy bandligi ko'pincha 50% dan past bo'lgan, lekin norasmiy (uy xo'jaligi, tomorqa) mehnatni hisobga olganda, ularning umumiy mehnat faolligi yuqori edi. Bu davrda ayollar tibbiyot, ta'lim va madaniyat sohalarida 42% gacha ulushga ega bo'lgan[7.102-105].

Umuman olganda, Sovet davrida O'zbekiston SSRda ayollar mehnati statistikasi ijobiy dinamikani namoyon etdi. 1920-yillardan 1980-yillargacha ayollarning ta'lim va mehnatga jalb etilishi natijasida ularning iqtisodiy faolligi sezilarli darajada oshdi. Biroq, bu jarayon mahalliy madaniy xususiyatlar, yuqori demografik bosim va mafkuraviy bosimlar ta'sirida murakkab kechdi. Ayollar sanoat va qishloq xo'jaligida muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, rahbarlik lavozimlarida ularning ulushi nisbatan past bo'lib qoldi. Ushbu statistik o'zgarishlar Sovet gender siyosatining samaradorligini va cheklovlarini bir vaqtda ko'rsatadi. 1924–1991-yillarda O'zbekiston SSRda ayollar mehnati sohasidagi o'zgarishlar Sovet hokimiyatining ijtimoiy transformatsiya siyosatining muvaffaqiyatli va murakkab tomonlarini aks ettiradi. Statistik ma'lumotlar ayollar bandligining keskin o'sishini tasdiqlaydi, ammo bu jarayon mahalliy an'analar va iqtisodiy sharoitlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, to'liq gender tengligiga erishishni ta'minlamadi. Bu tajriba mustaqillik davridagi gender siyosati uchun muhim saboq bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar ayniqsa muhim edi. Sovet davrida ayollar uchun maxsus maktab-internatlar, pedagogika va tibbiyot bilim yurtlari ochildi. 1930-yillarda oliy ta'lim muassasalarida qizlar ulushi oshib bordi. 1950-yillarda O'zbekistonda umumiy savodxonlik darajasi 70–75 foizga yetdi, bu ko'rsatkichda ayollar ham sezilarli ulushga ega bo'ldi. 1960–1980-yillarda ayollar oliy ta'limda faol ishtirok etdi, tibbiyot, ta'lim va yengil sanoat sohalarida mutaxassislar tayyorlandi. Natijada, 1980-yillarda respublika Oliy Sovetida deputatlarning 34,9 foizini ayollar tashkil etgan (178 nafar). Bu raqam Sovet Ittifoqi miqyosida yuqori ko'rsatkichlardan biri edi[8.92-95].

Ayollar tashkilotlari faoliyati siyosiy faollikni oshirishda muhim rol o'ynadi. Zhenotdel va keyingi davrlarda xotin-qizlar qo'mitalari orqali ayollar partiya va davlat organlariga jalb qilindi. Ular mehnat kollektivlarida, mahalliy sovetlarda rahbarlik lavozimlarini egalladilar. Urushdan keyingi yillarda ayollarning iqtisodiy mustaqilligi kuchaydi: ularning sanoat va qishloq xo'jaligida bandligi 46 foizga yetdi (ba'zi sohalarda undan ham yuqori). Biroq, bu jarayonning ikki tomonlama tabiati bor edi.

Bir tomondan, ayollar huquqlari kengaydi, ikkinchi tomondan, ular “ikki yuk” — ish va oila majburiyatlarini ko‘tarishga majbur bo‘ldilar. Kommunistik mafkura ayollarni “mehnatkash ona” sifatida tarbiyaladi, ammo uy ishlaridagi gender tengsizligi saqlanib qoldi.

1980-yillarning oxirlarida perestroyka davrida gender siyosati biroz yumshadi, ammo Sovet tizimining umumiy inqirozi ayollar faolligiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Umuman olganda, 1924–1991-yillarda O‘zbekiston SSRda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi sezilarli darajada oshdi: savodxonlik deyarli universal darajaga yetdi, mehnat va siyosiy ishtirok kengaydi, rahbarlik lavozimlarida ayollar ulushi o‘sdi. Statistik ma’lumotlar shuni tasdiqlaydiki, 1930-yillardan 1980-yillargacha ayollar bandligi va ta’lim darajasi bir necha baravar oshgan. Masalan, oliy ta’limda qizlar ulushi 1950-yillardan keyin barqaror ravishda 40–50 foiz atrofida bo‘lgan[9.105-108].

Xulosa. Sovet davrida O‘zbekiston SSRda amalga oshirilgan gender siyosati ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘rnini tubdan o‘zgartirdi. “Hujum” kampaniyasi, ta’lim va mehnatga jalb qilish choralari natijasida ayollar jamiyatning faol a’zolariga aylandi. Bu jarayonning ijobiy natijalari savodxonlikning oshishi, siyosiy ishtirokning kengayishi va iqtisodiy mustaqillik shubhasizdir. Biroq, siyosatning mafkuraviy xarakteri, ma’muriy bosim va mahalliy an’analarga qarshi kurash jarayonda qarshilik va qurbonlarga olib keldi. Sovet tajribasi shuni ko‘rsatadiki, gender tengligini ta’minlash uzoq muddatli ijtimoiy o‘zgarishlarni talab etadi va faqat qonuniy choralar bilan cheklanmay, madaniy va oilaviy hayotga chuqur kirib borishi kerak. Bu tajriba bugungi O‘zbekiston uchun ham muhim saboq bo‘lib, gender siyosatini yanada takomillashtirishda asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Qabulova B. S. O‘zbekistonda xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy va madaniy faolligining tarixiy tajribasi (XX asr 20–80-yillari). Tarix fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019. – B. 18-22.
2. Alimova D. A. Женский вопрос в Узбекистане: история и современность. – Ташкент: Фан, 1991. – С. 64-72.
3. Northrop Douglas T. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia. – Ithaca and London: Cornell University Press, 2004. – P. 312-325.
4. Kamp Marianne. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – P. 189-201.
5. O‘zbekiston yangi tarixi. Ikkinchi kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000. – B. 245-248.

6. Мулладжанов И. Р. Демографическое развитие Узбекской ССР. – Ташкент: Фан, 1983. – С. 94-97.
7. Сайко В. А. Социально-экономические проблемы труда женщин в УзССР. – Ташкент: Мехнат, 1989. – С. 102-105.
8. Рашидов К. Культурная жизнь Узбекистана в условиях развитого социализма. – Ташкент: Фан, 1985. – С. 92-95.
9. Убайдуллаева Р. А. Женский труд в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1979. – С. 105-108.